

Գյումրու տարածքը մարդու կողմից բնակեցվել է դեռևս հնագույն ժամանակաշրջաններից: Դրա մասնապայմաններն են հանդիսացել քաղաքի տարածքում խմելու ջրի աղբյուրները, փոքրիկ գետակները, բնակավայրի՝ պաշտպանական նկատառումներով հարմար բլուրները և տեղում անհրաժեշտ շինանյութի՝ տուֆի առկայությունը: Այսուրյան գետով ոռոգվող քաղաքի ներկա տարածքը գոտևորող սևահողային դաշտերը նպաստում էին երկրագործության և անասնապահության զարգացմանը:

Գյումրու տարածքում հայտնաբերված և ուսումնասիրված վաղագույն բնակավայրերը վերաբերում են մ.թ.ա. երրորդ հազարամյակի սկզբներին և համապատասխանում են վաղ բրոնզի դարաշրջանին: Ճիշտ է, քաղաքի տարածքից կան մակ գտածոներ, որոնք վերաբերում են ավելի վաղ ժամանակաշրջանների, սակայն մոդերնիզացիայի կամ էնեոլիթյան բնակատեղիներ դեռևս ուսումնասիրված չեն:

Քաղաքի տարածքում հայտնաբերված վաղագույն բնակավայրերը և դամբարանադաշտերը գտնվում են Մսի կոմբինատի, Բուսաբանական այգու՝ Կումայրու, Ալեքսանդրապոլի ամրոցի, Սև բերդի և Վարդապետի տարածքներում:

Մսի կոմբինատի և Կումայրի հնավայրերն առանձին համալիրներ են, որ գոյատևել են հազարամյակներ շարունակ: Գյումրու պատմության հնագույն ժամանակաշրջանի այս վկայագրերից իր տարածքով ամենամեծը և երկարակյացը Կումայրի հնավայրն է, որ սփռված է Չերքեզի ձորի երկու կողմերում և ընդգրկում է Ալեքսանդրապոլի ամրոցի, Սև բերդի, քաղաքային մարզադաշտի ու ներկայիս Բուսաբանական այգու տարածքները:

Մսի կոմբինատի բնակավայրն ու դամբարանադաշտերն ընդգրկում են բուն կոմբինատի, բանավանի հարավային հատվածի և դրանց հարավից հարող ավազահանքի ու դաշտերի տարածքները:

Մսի կոմբինատի բնակավայրն ու դամբարանադաշտը քաղաքի տարածքում քերևս ամենալավ ուսումնասիրված հուշարձաններն են: Ցավոք, այս հուշարձանի իրական չափերի, կենսագործունեության անընդհատականության, քաղաքաշինական սկզբունքների, տարբեր ժամանակաշրջանների ճարտարապետական առանձնահատկությունների մասին մեր պատկերացումները շատ սուղ են, քանի որ տոպոգրաֆիայի և ճարտարապետական դեռույնների ամրակայումը (ֆիքսացումը) կատարվել է միայն այն ժամանակ, երբ հուշարձանի զգալի մասն արդեն ավերված էր:

Գյումրու վաղբրոնզիդարյան հուշարձաններից հայտնաբերվել են մեծ քանակությամբ աշխատանքային գործիքներ, որոնց օգնությամբ ճշգրտվում են և վերականգնվում բնակիչների տնտեսական գործունեությունը, գրադմունքներն ու հավատալիքները: Տնտեսության հիմնական ուղղություններն են եղել երկրագործությունը և անասնապահությունը: Շատ են ծակոտկեն բազալտից մավաձև աղորիքները, որ օգտագործվել են ցորենից ալյուր ստանալու համար, կան մակ սանդեր, ծեծիչներ, կոկիչներ, տրորիչներ: Գտածոների մեջ կան գործիքներ, որոնք կարող էին օգտագործվել կաշի մշակելու համար, ինչպիսիք օրսիդիանից դանակները կամ քերիչներն են: Այդ գործիքները լայն տարածում ունեն բրոնզիդարյան հուշարձաններում և հատկանշվում են հազարամյակների ընթացքում օգտագործման շարունակականությամբ:

Հայտնաբերված խեցեղենը, որ Հայաստանի մ.թ.ա. III հազարամյակի մշակույթի ամենաբնորոշ տարրն է, բազմաթիվ գուգահեռներ ունի Հայաստանի համաժամանակյա բոլոր հուշարձաններում: Ամանները ամբողջությամբ պատրաստված են ձեռքով, լավ թրծված են, հիմնականում ունեն սև, հրաշալի փաղեցված արտաքին և կարմիր աստառ, ինքնատիպ ու հարուստ զարդանախշեր:¹ Վաղբրոնզիդարյան տնտեսության հիմնական ճյուղերի՝ անասնապահության և երկրագործության զարգացումը բնականաբար հանգեցրել է մակ արհեստների (քարագործություն, փայտագործու-

¹ Т. Х а ч а т р я н, Древняя культура Ширака, Ер., 1975, стр. 38.

3. А. М а р т и р о с я н, Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Ер., 1964, стр. 32.

ծանուծում այս ժամանակաշրջանի շերտեր չեն հայտնաբերվել, սակայն կան թաղումներ: Միջին բրոնզի դարաշրջանում անասունների և արտավայրերի համար մղվող միջցեղային անընդմեջ պայքարը հանգեցրել է թշնամական հարաբերությունների և մշտական բախումների: Հոտերի պաշտպանությունն ապահովելու լավագույն միջոց է սկսում դառնալ ամրոցների կառուցումը, բնակավայրերից շատերը վերակառուցվում են որպես ամրոցներ: Նման մի ամրոցի ավերակներ բացվել են մաս Կումայրի բնակավայրի պեղումներով: Չի բացատվում, որ միջին բրոնզի ժամանակաշրջանում այդպիսի ամրոցը պատասխարան ծառայեր մաս հարևան բնակավայրի ցեղակիցների համար:

Տնտեսության հիմնական ճյուղերի զարգացումը և դուրգի անիվի գյուղը նպաստում են մաս խեցեգործության զարգացմանը: Այս շրջանի խեցեղենն աչքի է ընկնում կարմրափայլ մակերեսով և սև փայլաներկով կատարված զարդանուտիվներով: Կարմիր դաշտի վրա սևով արված նախշազարդ խեցեղեն է գտնվել Մսի կոմբինատի պեղումներից, ինչը վկայում է այս բնակավայրի՝ մաս միջին բրոնզի դարաշրջանում շարունակական գոյատևման մասին:⁴

Մսի կոմբինատի բնակավայրը բազմաշերտ է. այն մոր վերելք է ապրել ուշ-բրոնզիդարյան (մ.թ.ա. XVI-XII դդ.) և վաղ երկաթի (մ.թ.ա. XII-IX դդ.) ժամանակաշրջաններում, որոնց վերաբերող պեղված կացարանները քառանկյուն են, սենյակները՝ կիսագետնափոր՝ շարված խոշոր, անմշակ քարերով: Կացարանների մեջ պահպանվել են սյուների՝ քարից պարզունակ խարիսխները:

Տնտեսության հիմնական ճյուղերին զուգընթաց՝ աննախադեպ վերելք է ունեցել մետաղների մշակումը: Ըստ հայտնաբերված նյութերի՝ երկմակի ավելանում է բրոնզե իրերի արտադրանքը: Տեղում մետաղյա իրերի պատրաստումը փաստվում է պեղված արհեստանոց-ծուլարանով, որտեղ բացվել են կենտրոնական մասում մոխրի հաստ շերտով ծուլման վառարան, կողքին՝ կուտակված խարամ: Գտնվել է մաս ծուլման կաղապար:

Գտածոների մեջ լայնորեն ներկայացված են քարից, մետաղից, ոսկորից աշխատանքային գործիքներ, տարատեսակ խեցանոթներ, բրոնզե նետասլաքներ, միզակներ և այլ գեներ: (F3)

Նույն վերելքը տեսանելի է մաս Կումայրի բնակավայրում՝ փաստված բազմաթիվ գտածոներով:

Տնտեսական վերելքը, անասնապահության, երկրագործության, մետաղամշակության և սրանց հարակից արհեստների զարգացումը տեղաշարժեր առաջացրին տեղական ցեղերի սոցիալական կյանքում:

Համայնքի ներսում գույքային և սոցիալական անհավասարությունը, հայրիշխանական ժառանգական իրավունքի կազմավորումը, մասնավոր սեփականության առաջացումը քայքայում են նախնադարյան արտադրական և հասարակական հարաբերությունները: Մ.թ.ա. XII դարից երկաթի գյուտով մարդկության քաղաքակրթությունը թևակոխում է զարգացման մի մոր դարաշրջան՝ երկաթի դարը, որ շարունակվում է առայսօր (նկ. 3):

Եվ Մսի կոմբինատի և Կումայրի բնակավայրերն իրենց կենսագործունեությունը շարունակում են մաս երկաթի լայն տարածման՝ մ.թ.ա. IX-XVI դդ.: Մսի կոմբինատի հնավայրում պեղվել են այս ժամանակաշրջանին վերաբերող մի քանի կացարան և 14 դամբարաններ: Բնակավայրի պեղումներով բացվել են կավածեփի հատակով երեք քառանկյուն կացարաններ: Հայտնաբերված նյութերը հիմնականում աշխատանքային գործիքներ են, խեցեղեն և երկաթե իրեր:⁵

Երկաթի լայն յուրացման ժամանակաշրջանը, երբ Շիրակում արդեն պետություն կար, ժամանակագրորեն համապատասխանում է քաղաքական պատմության ուրարտական ժամանակաշրջանին: Ուրարտական սեպագիր արձանագրությունները

⁴ А. М а р т у р о с я н, *նշվ. աշխ.*, էջ 60-61:

⁵ Նույն տեղում, էջ 126-127:

պատմում են այստեղ ձևավորված Էրիախի անվամբ պետության հարստության և այդ թեկրատական թագավորության հնամյա դինաստիայի մասին: Այդ արձանագրություններում Շիրակում հիշատակվում են վեց իշխանություններ և ցեղապետություններ, որոնք միավորված էին Էրիախի անվանվող թագավորության կազմում: Էրիախի թագավորությունը մասն էր Եթիունի կոչվող համադաշնության, որը Վանի թագավորության հյուսիսային ամենահզոր ախյայանն էր:

Ուրարտա-Էրիախյան ընդհարումները սկսվել են թերևս Իշպուհինի (մ.թ.ա. շուրջ 825-810թթ.) և Մենուայի (մ.թ.ա. շուրջ 810-786թթ.) համատեղ գահակալության տարիներից, երբ որոշվում էր, թե ում է պատկանելու գերիշխանությունը Հայկական լեռնաշխարհում՝ Վանի թագավորության⁶ը, թե՝ Եթիունիին: Հարցը լուծվեց մ.թ.ա. IX դ. վերջին քառորդին տեղի ունեցած Անաշեի (Ալաշկերտ) ճակատամարտում, երբ Լուշա-Քաթարգա-Վիթերուխե դաշնության և օգնության եկած Եթիունյան մյուս իշխանությունների ուժերը ծանր պարտություն կրեցին Վանի թագավորությունից:

Շիրակի համար ծանրագույն ժամանակաշրջան էր հատկապես մ.թ.ա. VIII դարը, երբ այս ուղղությամբ սկսվում են Վանի թագավորների (Արգիշտի, Սարգուրի և Ռուսա Բ) արշավանքները, որոնք ավարտվում են Շիրակի բնակչության մեծ մասի տեղահանմամբ ու այստեղ թագավորական իշխանության վերացմամբ:⁶ Գյումրու տարածքում մեզ հայտնի հնագույն բնակավայրերը, գտնվելով Շիրակ-Էրիախի թագավորության կազմում, բնականաբար ունեցել են նույն ճակատագիրը:

Ուրարտական թագավորների կրկնվող արշավանքները, երկիրը հրի և սրի մատնելը հսկայական մարդկային և տնտեսական կորուստները չեն ընկճել տեղի բնակչության ազատատենչ ոգին, ազատ ապրելու ձգտումը: Միայն Սարգուրին Էրիախի է արշավել ութ անգամ, որոնցից երեքը՝ կայացած մ.թ.ա. 749-742 թթ. ընթացքում, արձանագրված են առավել համաձայնորեն: Ըստ այդ տվյալների՝ նա Շիրակից գերեվարել է 9661 պատանի և 20481 կին, տարել 115 ուղտ, 2025 ձի, 23194 խոշոր եղջերավոր և 63420 մանր եղջերավոր անասուն: Կողոպտել է երկրի գլխավոր պաշտամունքային կենտրոնում գտնվող 150 տաճարապատկան զանձատները, որտեղ հավաքված էր, ինչպես ինքն է վկայում, Էրիախիի արքայի, նրա հոր ու պապի կուտակած հարստությունը: Տաճարապատկան զանձատների ենթակայությունն աստծուն և արքային վկայությունն է Էրիախի երկրի աստվածապետական (թեոկրատական) կառավարման, իսկ Էրիախիի արքայի նախնիների՝ որպես տիրակալների հիշատակությունը փաստում է այն, որ մ.թ.ա. VIII դ. Շիրակը կառավարվել է ավանդական սկզբունքներով առաջնորդվող դինաստիայի կողմից: Այդ արշավանքները մարդաթափեցին Շիրակը՝ Էրիախիի թագավորությունը վերածելով մի թույլ գավառի Վանի թագավորության կազմում: Սակայն կարճ ժամանակ անց Շիրակը վերականգնում է իր տնտեսական հզորությունը ու մ.թ.ա. VII դ. արդեն Վանի թագավորության ծաղկուն ծայրագավառներից էր: Սա փաստվում է Շիրակի, մասնավորապես Գյումրու տարածքում եղած համաժամանակյա 2 բնակավայրերի և դամբարանադաշտերի պեղումներով հայտնաբերված նյութերով:

Շիրակի տարածքում և Գյումրիում ուրարտական տևական մշակութային ներկայության նյութական վավերագրեր չկան, բացառությամբ 1929թ. քաղաքի տարածքում պատահական բացված դամբարանից հայտնաբերված երկու գտածոների՝ միականթ, փայլեցված կարմիր սափորի և թևավոր գրիֆոնի պատկերով ուրարտական բրոնզե գոտու բեկորի:

Գյումրու տարածքում եղած հնագույն բնակավայրերում չկան նաև անտիկ ժամանակաշրջանին (մ.թ.ա. V-մ.թ. -VI դարեր) վերաբերող տվյալներ, բացի Կումայրի բնակավայրի հարևանությամբ գտնվող Սև բերդի ստորոտում հայտնաբերված, առանց ուղեկցող նյութերի մի քանի դամբարանների:⁷ Եթե Մսի կոմբինատի բնակավայրի գոյությունը այս շրջանում ընդհանրապես փաստված չէ, ապա Կումայրի հնավայրի հե-

⁶ S. H m a y a k y a n, *Age du Fer Epoque ourartou. Dans les montagnes d' Arménie, 500000 ans d' histoire avant notre ere* g n o u g h a n d e h u h կատարող, Ֆրանսիա, 2007, էջ 88:

⁷ Նույնը:

⁸ Ի. Ա Վ ա զ յ ա ն, *նշվ. աշխ.*, 128:

տազա ուսումնասիրությամբ հնարավոր կլինի վերականգնել բնակավայրի կենսագործունեության պատկերը մաս այս ժամանակաշրջանում, առավել ևս, որ արդեն վաղ միջնադարում այն կա:

Ուշ անտիկ ժամանակաշրջանը (մ.թ. II-V դարեր) քաղաքի տարածքում լավագույնս արտահայտված է Գյումրու հյուսիս-արևմուտքում գտնվող Վարդգադի դամբարանադաշտի նյութերով: Հնավայրը տարածված է բյուրեղի քարքարոտ լանջերին և գազաքնեքն: Առաջին նյութերը դեռևս 1974թ. Վարդգադի տարածքում մարզահամալիրի շինարարության ժամանակ պատահականորեն բացված և III-IV դարերով թվագրվող սալարկղային թաղումներից են: Իսկ հուշարձանը հայտնաբերվեց 1988թ. երկրաշարժից հետո իրականացվող վերականգնողական-շինարարական աշխատանքների ժամանակ, որոնց պատճառով այն զգալիորեն ավերված էր: 1989-1990թթ. այստեղ պեղվեցին մոտ 100 կիսավեր և լավ պահպանված դամբարաններ:⁹ Վարդգադում թաղումները կատարվել են սալարկղերում, քարարկղերում, հողի շերտի մեջ և սարկոֆագներում: Դամբարանադաշտին վերաբերող բնակավայրը դեռևս ուսումնասիրված չէ, սակայն դամբարանադաշտի հարուստ գտածոները առատ նյութ են տալիս տեղի բնակչության այդ ժամանակաշրջանի կյանքի, սոցիալ-տնտեսական և մշակութային մակարդակի մասին պատկերացում կազմելու համար:

Գտածոները աշխատանքային գործիքներ, խեցեղեն, արդուզարդի առարկաներ են: Վերջիններիս առատությունը՝ ակնհայտ, ուլունք-կնիքներ, ուլունքներ, մատանիներ և այլն, վկայում են տեղի բնակչության բարգավաճ կացության, կենցաղի և գեղարվեստական ճաշակի մասին: Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի բրոնզի քիթերից պատրաստված խաչ-մատանին (թվագրվում է III-IV դարերով), որ փաստում է քրիստոնեության մուտքն ու գոյությունն այս տարածքում:¹⁰ Այսպիսի մատանիների մասին հիշատակություններ կան մեր միջնադարյան ձեռագրերում: Դազար Փարպեցին Գրիգոր Լուսավորչի մատանու մասին գրում է. «Եւ դիդ գմատանին զգծած խաչի քո ի մատին աջոյ մերոյ...»:¹¹

Հայտնաբերված կնիքներից մեկը լեռնային բյուրեղից է՝ ցլի պատկերով, մյուսը՝ կարմիր ապակուց՝ ձիու պատկերով: Դրանք որոշակի իշխանության խորհրդանիշեր են և վկայում են մ. թ. III դ. այստեղ ազնվականության գոյությունը մասին: Սարկոֆագներից մեկում գտնված հռոմեական Տրայանոս կայսեր (103-111թթ.) արծաթյա դրահման փաստում է տեղում առևտրա-դրամական հարաբերությունների գոյությունը:¹²

Վարդգադի անտիկ դամբարանադաշտից գտնվել են մաս մուգ կապույտ ապակուց երկու փոքրիկ սրվակ՝ պատրաստված ապակու հաստ զանգվածը ձողի վրա ոլորելու եղանակով, որոնք օգտագործել են ամուշահոտ յուղեր, օծանելիք պահելու համար, կախել են պարանոցից(F3): Վարդգադի դամբարանադաշտի նյութի քննությամբ մաս փաստվում է, որ մ. թ. առաջին դարերում վերելք ապրող Շիրակով անցնող տարանցիկ ճանապարհները նպաստում էին մաս արտադրության զարգացմանը, որն էլ իր հերթին հարևան երկրների հետ տնտեսական փոխառնությունների հնարավորություններ էր ընձեռում:

Տնտեսության ավանդական ճյուղերից բացի՝ փաստվում են բազմաթիվ արհեստներ, որոնց մեջ առանձնահատուկ տեղ է զբաղում խեցեգործությունը: Պահպանելով արտադրության ավանդական եղանակները՝ խեցեգործությունը հիշյալ դարերում նոր զարգացում է ապրում ջնարակի արտադրությամբ: Միջնադարյան բազմաթիվ

9 Հ. Խ ա չ ա ր յ ա ն, Լ. Ե գ ա ն յ ա ն, *Հնագիտական հետախուզություն Շիրակում, 1989-1990թթ. դաշտային հնագիտական հետազոտությունների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջան, զեկուցումների թեզիսներ, Եր., 1991, էջ 84: Սա. Տեր - Մարգարյան, Կոմայրիի «Վարդգադ» տարածքի անտիկ դամբարանադաշտի պեղումները, ԳԱԱ ՀԱԻ 1989-90թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջան, Եր., 1991, էջ 94-96:*

10 Լ. Ե գ ա ն յ ա ն, Մատանիների և ակնհայտների դերը անտիկ Շիրակի թաղման ծիսակարգում, ԳԱԱ ՀՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. II, Գյումրի, 1999, էջ 77:

11 Դ ա գ ա ր Փ ա ր պ ե ճ ի, Հայոց պատմություն, Եր., 1982, Դրոսագ Բ, ԼԲ:

12 Լ. Ե գ ա ն յ ա ն, Անտիկ Շիրակի թաղման ձևերը, ԳԱԱ ՀՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. III, Գյումրի, 2000, էջ 55:

հնավայրերից հայտնաբերված տարաբնույթ և բազմազան ջնարակ խեցեղենը IX-X դարերի գիտության և տեխնոլոգիական պրոցեսների առաջադիմության արդյունք է՝ պայմանավորված տվյալ ժամանակաշրջանում մետաղական օքսիդների օգտագործման շնորհիվ տարբեր գույների և երանգների ստացման հնարավորությամբ: Կոմայրի բնակավայրի պեղումներից հայտնաբերված ջնարակ ամանների մեծ մասը բաց ամանների՝ ֆասերի կամ քրեղանների բեկորներ են, որոնց վրա պահպանվել են կանաչ, դեղին և շագանակագույն ջնարակի տակ փորագիր դեկորատիվ նախշերը: Նմանօրինակ անոթները լայն տարածում ունեին և օգտագործվում էին մաս Մերձավոր Արևելքի այլ շրջաններում ևս: Խեցեղենի մասին եղած տվյալները հետազոտողներին իրավունք են տալիս խեցեգործությունը համարել տվյալ դարաշրջանի գեղարվեստական արհեստի առաջատար տեսակներից մեկը:

Խեցեղենի բազմազան դեկորատիվ ձևավորումը հազիվ թե հնարավոր լիներ առանց տվյալ ժամանակաշրջանի հայ մշակույթի այլ տեսակների ազդեցության: Առանց նրանց հետ սերտ կապի՝ նշանակալի չափով անհասկանալի կմնային արտադրանքի որոշ ձևեր և տեսակներ, գունային զամմայի տարրեր, նախշեր՝ մասնակի կամ ամբողջությամբ վերցված գեղարվեստական մետաղից, փայտե, ապակյա իրերից, գորգերից, գործվածքից և այլն: Խեցեգործները հաճախ վերցրել են բրոնզե, պղնձյա և արծաթյա ամանների ձևերը:

Կոմայրուց հայտնաբերված գեղարվեստական խեցեղենի առանձին խումբ են X-XII դդ. գտնվող և դրոշմազարդ կարասները, որոնք բնորոշ են անիական մշակույթին: Նախշազարդման քեման առավելապես կենդանական և բուսական պատկերներ են, հանդիպում են մաս մարդկանց պատկերներ: Դրոշմներն արվել են ուղիղ և գլանաձև կնիքներով: Կարմիր ներկված կարասների զարդագույները հիմնականում չեն ներկվել՝ հավանաբար պատկերներն ավելի ընդգծում և դիտարկելի դարձնելու համար: Թեև գտածոները շատ քիչ են՝ մոտ մեկ տասնյակ բեկոր, սակայն ոչ մի պատկեր չի կրկնվում: Դրանք ոչ միայն ավանդական-ծիսական են, այլ մաս ներկայացնում են առօրյա կյանքն ու կենցաղը: Կոմայրիի գտածոների մեջ կա մաս սնդկաման, որը բնորոշ է հայկական միջնադարյան մշակույթին (նկ. 4):¹³

Կոմայրու պատմության ուշ միջնադարյան շրջանի նյութական վկայություններն են մի քանի գեները՝ մեկական վահան, սաղավարտ և մի քանի սակեր: Երջանաձև վահանը և սաղավարտը պատրաստված են պողպատից և փորագրման եղանակով զարդանախշված են կենցաղային պատկերներով, իսկ եզրագույներն ունեն արաբատառ արձանագրության տեսք: Ենթադրվում է, որ XVI-XVII դարերով քվագրվող այս գեները պատրաստված են տեղացի վարպետների կողմից, և նրանց վրա արաբատառ արձանագրությունների առկայությունը պարտադրված է մահմեդական տարրի գերիշխանությամբ:¹⁴

Հնագիտական ամենատաշ XVII-XVIII դարերին վերաբերող գտածոները, որոնք հայտնի են Գյումրու տարածքից, մեկ տասնյակից ավելի ծխամորճերն են: Դրանք գտնվել են քաղաքի բերդի տարածքից, Մայակովսկի և Տերյան փողոցների միջակայքից, Բոշի մայր և Պոլիգոն կոչվող քաղամասերից: Ծխամորճերը պատրաստված են մանրահատիկ, լավ հունցված կավից, հիմնականում պատված են կարմիր անգործով, ունեն լայն բացվող բերան և բարակ, մեղ փող: Մեծ

Նկ. 4

Նկ. 5

¹³ Մ. Հարությունյանի պեղումների նյութերը հրատարակված չեն, պահվում են Շիրակի երկրագիտական թանգարանում (ծան. հեղինակի):

¹⁴ Նյութերը հրատարակված չեն, պահվում են Շիրակի երկրագիտական թանգարանում (ծան. հեղինակի):

մասամբ զարդարված են կնքադրոշմով արված բուսական նախշերով, ունեն նաև վարպետի նշաններ, որոնցից մեկը՝ հայատառ՝ Ա. Տ. (նկ. 5):¹⁵

Այսպիսով, ինչպես վկայում է Գյումրու հնագիտական հուշարձանների պեղումների և տարրեր ժամանակներում այստեղ հայտնաբերված պատահական գտածոների քննությամբ, քաղաքի տարածքը բնակեցված է եղել դեռևս մ.թ.ա. IV հազարամյակի վերջերից, և կյանքն այստեղ անընդհատ շարունակվում է մինչ մեր օրերը:

ГЮМРИ: АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ

___ Резюме ___

___ А. Хачатрян ___

На территории нынешнего Гюмри первые поселения появляются уже в эпоху ранней бронзы (36-25 вв. до н.э.). Раскопки этих поселений и некрополей дали богатый материал для изучения развития социальных и экономических отношений, торговых связей, культа и религии... В поселениях Мясокомбината и Кумайри жизнь продолжается вплоть до античного периода (6-5 века до н.э.). Несмотря на богатый археологический материал, находки урартской культуры отсутствуют.

Античный период на территории города археологически засвидетельствован в северо-западной части города-в местности Вардбаг, у подножья холма южного форта крепости Александрополь.

В средневековые жизнь продолжается только в поселении Кумайри. В результате раскопок здесь обнаружены две церкви 5-ого и 7-ого веков. Последняя в 10-ом веке укрепляется крепостными стенами. Случайные находки разнообразного оружия (стальные щит, воинская каска, секиры и т.д.), глиняные табачные трубки доказывают продолжение жизни и в позднесредневековом периоде.

Богатое археологическое наследие Гюмри доказывает возникновение жизни на территории города более 5000 лет назад, жизнь которая непрерывно продолжается по сей день.

¹⁵ Նյութերը նրատարակված չեն, պահվում են Շիրակի երկրագիտական թանգարանում (ծան. հեղինակի):